

ӨЛКЕТАНУ

Хрестоматия

2-БӨЛІМ 5–7 СЫНЫПТАР

АЛМАТЫ КІТАП

ӨЛКЕТАНУ

Хрестоматия

2-бөлім

5-7
СЫҢЫПТАР

АЛМАТЫ КІТАП

2019

ӘОЖ 373.167.1
КБЖ 26.89я72
Ө 37

Өлке тану хрестоматиясы – жалпыұлттық маңызы бар тарихи орындар мен оқиғаларды суреттейтін, көрнекті ғалымдар, әдебиет, мәдениет және өнер қайраткерлерінің рухани және шығармашылық мұраларын насихаттайтын республикалық оқу-танымдық басылым. Хрестоматияға ғылыми, тарихи, географиялық, әдеби тақырыптар бойынша көркем-иллюстрациялық материалдар енгізілген. Оқу құралы оқу бағдарламасына және оқулықтың мазмұнына сәйкес құрастырылған.

Ө 37 Өлке тану. Жалпы білім беретін мектептің 5-7-сынып оқушыларына арналған хрестоматия. 2-бөлім. / Құрастырушылар: **К.М. Байпақов**, З.Е. Қабылдинов, Г.В. Кан, С.С. Қорабай, Б. Әбдіғалиұлы, О.Б. Мазбаев, А.Ү. Сужикова, Ө. Әбдішүкірұлы, А.С. Диденко-Алматы: АЛМАТЫКІТАП БАСПАСЫ, 2019. – 224 б., суретті.

ISBN 978-601-01-3969-5

2-бөлім. – 224 б., сур.:

ISBN 978-601-01-3968-8

ӘОЖ 373.167.1
КБЖ 26.89я72

ISBN 978-601-01-3968-8 (2-бөлім)
ISBN 978-601-01-3969-5 (жалпы)

© Байпақов К.М., Қабылдинов З.Е., Кан Г.В., Қорабай С.С.,
Әбдіғалиұлы Б., Мазбаев О.Б., Сужикова А.Ү., Әбдішүкірұлы Ө.,
Диденко А.С., 2019
© «АЛМАТЫКІТАП БАСПАСЫ» ЖШС, 2019

Алматы қаласындағы Төлебаев көшесінің бойында орналасқан шағын үйде әкем – Ілияс Жансүгіров, анамыз – Фатима Төребаева, қарындасым – Сайра – төртеуіміз және атамыз – Жансүгір – бәріміз бірге тұрғанбыз. Атам күні бойы балалармен үйде қалып, соларға бас-көз болатын. Атам ұсталық кәсіпті өте жоғары бағалаған. Мені шапанына орап алып, көшеде шашылған тағаларды көрсе, жинап таяғына іліп алады. Сонда Ілияс әкесіне жаны ашып: «Көке, не баланы, не тағаны жерге қойсаңызшы!» – дегенде атам: «Баланы да, тағаны да бағалаймын, жерге оларды тастамаймын», – дейді екен. «Пәлі! Сөз тапқанға дауа жоқ, сіздікі дұрыс, көке!» – деген Ілияс жадырап, күліп жіберетін көрінеді.

Осыдан-ақ атамның сөзге шешен болғаны көрініп тұр емес пе?!

БЕЙІМБЕТ МАЙЛИН (1894-1938)

Бейімбет Майлин – қазақ кеңес әдебиетінің негізін салушылардың бірі. Ол – поэзия, проза, драматургия, әдеби-сын, көркем аударма, көсемсөз жанрларының қалыпта-суына, дамуына үлес қосқан қаламгер.

1894 жылы Қостанай уезінің Дамбар болысында (Қазіргі Қостанай облысы Тобыл ауданы Бейімбет Майлин атындағы ауыл) дүниеге келген. Жасына жетпей әкесі – Жармағамбеттен, он екіге толғанда шешесі – Күлғизардан айырылған ол біржола әжесінің қамқорлығына көшеді. Еңбекке ерте араласып, Мұқамжар байдың қозысын, қойын, сиырын бағады. Сөзге сараң, іске тыңғылықты баланы бай өзіне делбеші етіп алады. Малдан босаған делбеші бала «Ыбырай Есжанов» деген молдадан оқып, хат таниды. Одан кейін Троицкіге келіп, Мұқамжар байдың үйінде тұрған «Әбдірахман Сатыбалдыұлы» деген татар жігіттен оқиды.

Немересінің зеректігін аңғарған әжесі – Бойдас: «Бейімбеттен үміттімін, ілгері оқытайық. Шығыннан тартынбайық!» – деп, іргелес елдегі Әбдірахман Арғынбаевтың медресесіне береді. Онда Бейімбет өлең жазып, ел-жұртқа ақындығымен таныла бастайды. Өлең, әңгіме, мақала жазуға машықтанады.

Жазушының өзіне жоғары талап қойғандығын «Раушан коммунистің» үш нұсқасын жазғанынан көруге болады. Біріншісі 1923 жылы «Ауыл» газетінде шықса, толықтырылып, өңделген екінші нұсқа «Әйел теңдігі» журналында (1927-1928) жарияланған. Кітап болып шыққанда жазушы оны тағы толықтырып, өңдеген.

XX ғасырдың 30-жылдарындағы айтыс-тартыстан, жаппай қудалаудан қоғам-сынға ұшырап, 1938 жылы тұтқындалып, жеке басқа табынудың жазықсыз құрбаны болды.

Араға ұзақ жыл салып ресми ақталған соң есімін атауға, мұрасын насихаттауға, шығармаларын зерттеуге мүмкіндік туды. Бейімбет мұрасы 1956 жылдан бастап

қайта зерттеле бастады. Солардың ішінен Т. Нұртазин («Бейімбет Майлин шығармашылығы»), С. Ордалиев («Сөз зергері»), З. Қабдолов («Бейімбет Майлин») сынды ғалымдардың есімдерін ерекше атауға болады.

Бейімбет 3-4 жыл ауылдағы молдадан оқып, 1909 жылы болыстық медресеге түседі. 1913 жылы Троицкідегі «Узифа» мектебіне оқуға түсіп, қазақ шәкірттері ана тілінде шығара бастаған «Садақ» атты журналға редактор болады. Татардың «Уақыт» атты газеті қазақ шәкірттерінің бұл талабына қарсылық білдіреді. Ол жөнінде Т. Нұртазин былай дейді: «Шәкірттер арасында айтыс ұлғая түседі. Татардың екі шәкірті кітапханаға қойылған «Садақты» көріп: «Мұнда – татар медресесі! Қазақ шәкірттері ресми татар тілінде жазатын болсын!» – деп айғайлайды. Қазақ шәкірттері жаңағы мінезді «өте өрескел» деп тауып, «Ғалия» медресесінің бастықтарына арыз етеді».

Көріп отырғанымыздай, «Садақ» – үлкен күреспен шыққан журнал. Журнал төңірегіндегі кереғар пікірлерді басу – өрине, оның редакторының бірінші міндеті. Осындай ымырасыздықтар Бейімбетті үлкен күрескерлікке дайындады. Оның «Ғалиядағы» қазақ тілі оқулығын пайдалану жөніндегі айтыс-тартысқа белсене араласуы, Ресейлік Шығыс елдерінің көрнекті ойшыл жазушысы, ғалым Ф. Ибрагимовпен тығыз байланысуы осыдан келіп туындады. 1913 жылдан «Айқап» журналы мен «Қазақ» газеттерінде шығармалары жарияланып жүрген ол өзі редакторлық еткен «Садақ» журналының ұйымдастыру шаралары мен өндірістік жұмыстарына белсене кіріседі.

1922 жылы елде мұғалім болып жүрген Бейімбетті Қазақстанның астанасы – Орынбордағы «Еңбекші қазақ» газетінің редакторы – Сәкен Сейфуллин жұмысқа шақырады. Орынборға барып, аталған газетте 1922 жылдың тамыз айынан 1923 жылдың маусымына дейін жұмыс істейді. Жер-жерден келген хаттарды мұқият қарап, редакциялап, газетке жариялау үшін Бейімбетке көп еңбек етуге тура келді. Сол жылы Қостанайға барып, аймақтық «Ауыл» газетін шығаруды қолға алады. Осылайша, 1923-25 жылдары «Ауыл» газеті редакторының орынбасары қызметін атқарады.

1925 жылы Орынбордағы «Еңбекші қазақ» газетінің жауапты хатшысы – С. Мұқанов оқуға кеткенде оның орнына Қостанайда жүрген Б. Майлин шақырылады. «Еңбекші қазақ» Қызылордаға көшкенде Бейімбет те бірге қоныс аударады. Осылайша, 1925-27 жылдары «Еңбекші қазақта» жауапты хатшы, 1927-29 жылдары «Ауыл тілі» газетінде редактордың орынбасары болған оның өмірі қазақ баспасөзімен тікелей байланысты еді.

1928 жылы Қазақстан Мемлекет баспасының бас редакторы – С. Мұқанов Ленинградқа оқуға кеткенде оның орнына тағы да кәнігі баспагер Б. Майлин шақырылады. Бірақ ол бас редакторлық қызметке келіспей, орнына Ғ. Мүсіреповті баруға көндіреді. Өзі редакторы болады. Осының өзі Бейімбеттің баспа ісіне адалдығын байқатады. Басы артық жиналыстардың жұмыс істеуге кедергі болатынын білген ол Ғ. Мүсіреповке: – «Басшылықты сен ал, жиналыстарға сен жүріп тұр, ал редакторлық жұмыс біткенді өзім тындырам», – деп, көндіреді. Бұл – таза шығармашылық

адамының ғана қолынан келетін игілікті іс. Шығармашылыққа жан-тәнімен берілген жан 1929-1932 жылдар аралығында «Кесінділер», «Колхоз», «Өлеңдер жинағы», «Майдан» пьесасы, «Он бес үй», «Асулардан асқанда» повестері мен «Алыптар», «Азамат Азаматыч» романын жарыққа шығарады.

1934-1936 жылдары көп жыл қызмет істеген республикалық бас газет – «Социалистік Қазақстанда», өмірден өткенге дейін (1937) «Қазақ әдебиеті» газетінде жауапты редактордың қызметін атқарды.

Сонымен бірге Бейімбет Майлин – поэзия, проза, драматургия жанларының негізін қалаушылардың бірі. Ұзақ жылдар баспасөзде қызмет еткен ол күн сайын үзбей жазуға дағдыланды. Газет-журналда үздіксіз шыққан фельетондары оны сатирик-сықақшы ретінде танытты. Фельетондары «Сойқанды содырлар» (1928), «Кесінділер» (1929) деген екі кітап болып шықса, очерктері «Алыптарды аралағанда» (1934) деген атпен жарияланды.

1920 жылдарда С. Сейфуллиннің негізгі кейіпкерлері – жұмысшы, күрескер революционерлер болса, С. Мұқановтікі – батырақ, Бейімбеттікі – кедей шаруалар болғаны белгілі. Оны Бейімбеттің «Кедей» (1921), «Кедейге» (1922) өлеңдерінен көруге болады. «Ыбыраймыз, Ыбыраймын», «Мырқымбай» өлеңдерімен әдебиетімізде Ыбырай, Мырқымбай бейнесін орнықтырды. Кедейді қозғаушы күш санаған ол «Ауыл» өлеңінде:

Гүлденсе ауыл – гүлденеміз бәріміз,

Ауыл – дене, біз – қозғалтар жанымыз, –

деп жырлады.

Сол тұстағы өзекті мәселенің бірі – әйел теңдігі болды. Сондықтан ақынның «Шал мен қыз», «Аужар», «Қыздың сәлемі», «Хасан-Уадиға», «Сертім мықты», «Шоңмұрынның қыздары», «Азат әйел», «Тең әйел», «Қарындастың хаты» өлеңдерінде әйел теңдігі көтерілді.

Бейімбет – әңгіме жанрының майталман шебері ретінде қазақ әңгімесін көркемдік-эстетикалық тұрғыдан биікке көтерген жазушы. Жазушының әңгімелері жөнінде С. Мұқанов: «Бейімбеттің бір жылғы әңгімелерінің басын қосып жинақ жасасаң, олар үлкен кезеңнің сырын да, сынын да сипаттайтын роман реуішті болып шығар еді», – деген болатын. «Кедей теңдігі», «Ақталған еңбек», «Шапайдың хаты», «Айранбай», «Қысқы ауылда», «Жол үстінде», «Бекберген мектебі», «Даудың басы – Дайрабайдың көк сиыры», т.б. әңгімелерінде ел ішіндегі өзекті мәселелерді көтерсе, ең көп сөз болған тақырып – колхоздастыру.

Бейімбет – қазақ повесін жаңа биікке көтерген халық жазушы. «Шұғаның белгісі», «Раушан – коммунист», «Азамат Азаматыч», «Берен» сияқты баспасөзде жарияланған повестердің «Жастық жалыннан» басқасы аяқталмаған. «Жалбыр» мен «Батыр большевик Амангелді» – арқауы тұтас, сюжет дамуы жүйелі шығармалар. Қазақ романының қалыптасуына «Қоңсылар», «Қызыл жалау» шығармалары септігін тигізді.

Сонымен бірге Бейімбет Майлин – қазақ драматургиясының қалыптасуына, дамуына үлес қосқан драматург. «Неке қияр», «Ауыл мектебі», «Шаншар молда», «Майдан», т.б. пьесалары мен «Жалбыр» либреттосын жазды.

Қорыта айтқанда, Бейімбет Майлин – поэзия, проза, драмалық шығармаларымен қазақ көркем сөз өнерін байытса, журналистика мен баспа жұмысында ұлттық көсемсөздің қалыптасуына зор үлес қосқан майталман қаламгер. Ол қазақ әдебиетін Айранбай, Мырқымбай, Күлтай болыс, Раушан коммунист, Шұға, Әбдірахман, т.б. қайталанбас бейнелермен толықтырды. Жүз шақты фельетон, жүзге тарта очерк және көптеген мақала жазып, жиырма жылға жуық журналистік қызметте болған Б. Майлин ХХ ғасырдың 20-30-жылдарындағы ел өміріндегі өзекті мәселелерді шығармаларына арқау етті. Сонымен бірге оның қазақтың сахна, кино, музыка өнерлерін дамытуға қосқан үлесін ұмыту мүмкін емес.

Гүлжаһан Орда
М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
бас ғылыми қызметкері, ф.ғ.д.